

16. Yüzyılda Osmanoğullarının Beşiğı Eskişehir İle Karacaşehir'de¹ SOSYAL KURUMLARA İLİŞKİN KÖY GELİRLERİ VE BUNLARIN PAYLAŞIMI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ*

Bütün Kuğular Beyazdı. Ta ki ...

16. Yüzyıl; genelde, sadece nüfus artışına kalmış olsa bile, hem Dünya hem de Osmanlı tarihi açısından bir değişim ve dönüşümün yaşandığı; özelde, Osmanlı'da, şahikadan iniş sürecinde, iktisadî, coğrafî, askerî, ruhî, vs. sıkıntuların da baş gösterdiği bir takvimsel olmuştur.

Belirtildiği üzere, yalnız "nüfus artışı" dahi, tarihin dizgesel bütünlüğü ve tarihi sebepler karşılıklı etkileşimi çerçevesinde, hemen her alanda müessir ve başlı başına bir harekete geçirici bir unsurdur. Nüfus ve nüfustaki artış, mevcut şart ve alınan tedbirlere göre, hem hayra vesile hem şerre sebep... Muşahhas bir ifadeyle, İnsanların çoğalmasıyla, yeni yerleşim birimleri kurulmuş ya da eskileri büyümüş, bataklık, çorak, tepelik ve ormanlık yerler ekime açılmış, tabiatıyla, üretim ve ticaret artmış, sınaî mamuller yaygınlaşmış, yeni imtiyazlı yahut zengin sınıflar zuhur etmiştir. Hareket halindeki insanların sayısı çoğalmış, anlaşmazlık ve savaşlar artmış, haydutluk ve korsanlık yaygınlaşmış, silahlı çeteler ve ordular gelişmiş, güçlenmiştir².

1. Remiz ve numaraları yazılacak defterler hakkında birazdan bilgi verileceği belirtilmek üzere; TT.438'de "Evkâf-ı livâ-ı Sultanöni. Kazâ-ı Eskişehir, der-livâ-ı mezbur (Sultanöni)" (s.: 143). Bu makalede esas alınan, KK.541'de ise, "Nahiye-i Eskişehir ma'a Karacaşehir, der-livâ-ı mezbur (Sultanöni)",(varak(v.):7/a). Bu kayıttan ve başlıktaki köy gelirleri ifadesinden ve ayrıca birazdan da metin içerisinde yazılacaklardan da anlaşılacağı gibi, başlıktaki Eskişehir ve Karacaşehir ile, esasen aynı adları taşıyan "nahiye" birimi kastedilmiştir.

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi

2. Bu konuda bkz.: Fernand Braudel, Maddî Medeniyet ve Kapitalizm (Tercüme eden ve sunan: Mustafa Özel), İstanbul 1991, s.: 106-107.

çalışmalarda, künyelerini verdiğimiz defterlerden ziyade, aslında sadece TT.438 nolu defterden yararlandığı ifade edilmelidir*.

Dahası, adı geçen yazar, bu defterdeki kayıtların okunması ve kullanılmasında -biraz önce bir dipnotta olduğu gibi, ve yeri geldikçe ilgili diğerlerinin de düzeltileceği taahhüd edilmek şartıyla- çok fahiş hatalar yapmıştır. Zaten, onun künyeleri verilen ve tarafımızdan incelenen kitaplarında, yalnız bu deftere münhasır olmaksızın, genelde, okuyucuyu ciddî yanlışlara düşürecek saptama, okuma, yöntem, yordam, söylem vs.'ye ilişkin pek çok yanlış bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen, bilimin yanlışlarla, daha doğrusu yanlışların ayıklanmasıyla ilerleyeceği anlayışı ışığında bakıldığında, buna zemin ve gündem hazırlaması bakımından H. Doğru'nun yanlış yapabilme erdemine sahip bir araştırmacı olduğu da bir gerçektir.

Bu vesile ile, okuma farklılıklarına veya yanlışlıklarına matufen, genelde, bir çok araştırmacı tarafından, aynı özel isimlerin oldukça değişik telaffuzlarda/tarzlarda okunabildiklerine dikkat çekilmelidir. Aslında bu durum, devrin şartları gereği görsel ve sesli kayıtlarla teyid ve tesbit yapılamayacağından, normal karşılanmalıdır. Mesela: -ilgili yerlerde kaynakları da belirtileceği üzere- aynı kelimeler, kimine göre "Derin Baba". kimilerine göre "Dil Baba", birine göre "Kıllı Ali" birilerine göre "Kutlu Ali" şeklinde okunmuştur. Bu tesbitler, şüphesiz ki, eksikliklerin tamamlanmasını sağlayacağından, mevcut bütün kaynaklardan adların tıpkıbasımlarının biraya toplanarak seriler oluşturulmasını ve bunların denkleştirilerek karşılaştırmalı olarak okunmalarını ihbar ve hatta icbar cylemektedir.

Aksi takdirde, Türkiye'de oldukça yaygın olarak görülen, ve özellikle, aslî kaynaklara inemeyenler ve bu konularıyla, üretici tarihçilerin verdiği vasıtalı bilgiye teslim mecburiyetinde olanlar tarafından bunların kullanılmaya girilmesiyle işlemeye başlayan, tabir caizse "kara bilginin aklanması süreci"nin, gecikmeden devreye gireceği ve bir yanlış yayma furçasının başgöstereceği aşıkardır. Bu durumda, benmerkezciliğin tahrikiyle -en doğrusunu ben okudum tavrıyla kendisini gösterebilecek- bir müdafaa ya da iddiada bulunmadan, grup çalışmalarını ortak paydalar oluşturulmaya gidilmesi muhakkak ki en makul yoldur.

Şu safhada, nihâi olarak, son paragraflarda yazılanlar çerçevesinde, bu makalede, aynı zamanda, muhtelif yönlü bir araştırma kritiğinin yapılmaya çalışıldığı da vurgulanmalıdır.

8. Bkz.: 5 ve 15 nolu dipnotlar.

Yazı konusu kurumların dizimine geçmeden önce; çeşitli vesilelerle değişikyerlerde de vurgulandığı üzere, kesin sıra ve yüzdelerle ilişkin sayıların/rakkamların M. 1575 tarihli KK.541'e istinad ettiği, yapılacak olan sıralamada, -özellikleri gereği, "mescid" ve "belirsizler" grubu hariç- gelir miktarlarının temel alındığı belirtilmelidir.

1- İ: İmaretler:

Kelime olarak; umrân, bir yeri mamûr ve abadan etmek gibi anlamlara gelmektedir⁹. Terim olarak ise; bilindiği vechile, bir zamanlar mektep ve medrese talebelerinin barınma ve bunlar ile birlikte fakirlerin ve sairenin de yemek ihtiyaçlarının karşılandığı kuruma verilen addır¹⁰.

Bu iki cümleden olarak; umran ve mamuriyet ile talebe ve fakirlerin -en genel anlamda- ihtiyaçlarının giderilmesi arasındaki bağ/ilinti hakikaten vurgulanmaya değerdir. Osmanlıların öylesine takdir edilecek ölçüde derin bir telakki ile "imâret ederek ıssuz yerleri mamûr ettikleri" kanıtlanmıştır¹¹.

Mevkuf karyelerden 22'si imaretlere mahsustur. (ötekileri için de bağlayıcı olmak kaydıyla, M.1575 tarihli, KK.541'e müsteniden, toplam: 33karye+3(m) mezraa birimi). Bunlar, hem çokluk oluşturmak ve tabiatıyla bu çerçevede yapısal/ işlevsel özelliklerine işaret etmek üzere, ve hem de gelir kaynaklığı açısından, süreç içerisindeki süreklilikleri ile öne çıkmaktadır. (Bkz.: Tablo:5). Bu sayıdan da anlaşılacağı vechile, gelir miktarı ve yüzdesi olarak, bazı yerlerde olduğu gibi¹², birinci sıradadırlar. (48.785+3.895,% 55.82).

9. Şemseddin Samî, Kâmûs-ı Türkî, C.: II, Dersâdet 1318, s.:950.

10. İmâretlerde, -ayrıca- ilgililerin her birine günde 3-5 ve hatta bazen 10 akça verildiği bilinmektedir. Bkz.: Cl. Huart, "İmâret" Mad. , I.A. (MEB.), C.:5/2, İstanbul 1988, s.: 985. Ayrıca bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.: II, İstanbul 1983, s.: 61. Bu meyânda "Vakf-ı Medrese-i Süleyman Paşa, medrese-i mezbûrun talebesine her günde Orhan Bek İmâretinden iki buçuk akçalık et ve iki buçuk akçalık etmek verilirmüş, kemâkan mukarrer..." (KK.579 (Kocaeli Sancağı vakıf tahrir defteridir. Hicrî 969 tarihli. Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndedir.), varak(v.): 88/b), tasrîhi kaydedilmelidir. İmaretlerin küllî manaları/yapılanmaları hakkındaki görüşler için bkz.: M. Z. Pakalın, a.g.e., aynı cilt, s.: 61-62.

11. "Rivâyetdür ki. Orhan Gazi iki imâret yaptırdı... her yirleri imâret itmek severdi. İssuz yirleri mamûr idüb, müslimanları urındurdu. Ve Bursa'da yaptırdığı imâret yiri bir ıssuz yiridi-kim, ikindüden sonra âdem varmağa vehm iderdi.", (Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ, (Neşrî Tarihi), C.:I. (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), s.: 187. Yine bkz.: Aşıkpaşa-zâde, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ankara 1985, (Hazırlayan: A. Nihal Atsız), s.: 50. İmâret tesisi için ayrıca bkz.: Neşrî, a.g.k., aynı cilt, s.:163.

12. Mesela: İznik kazasında. Bu hususta, KK.579'da İznik kazası cüzüne(v.: 60/b-91/b) bakınız.

Ancak, farklı bir kurgunun sonuç üzerinde fazlaca tesirli olması ihtimali çok zayıf olmakla birlikte, burada; imaretlerin gelir kaynakları aslen karyeler olduğundan dolayı anlamsal çerçevenin bu gelir kaynağına/türüne göre kurulmasının, bunları olabildiğince ön plana çıkardığı ya da çıkarmış olabileceği de unutulmamalıdır.

Biraz önce yazılan sıra-yüzde, yazı konusu bağlamda, malum gelir kaynaklarından en büyük payın, (yer yer, anakronizme düşme riskini de gözde alarak ya da kronoloji dikkate alınmadan yazılacak olursa, en genel çizgileriyle) doğrudan veya dolaylı olarak imar-iskan ve bittabi şehirleşme faaliyetlerinin yürütülmesine, esasen eğitim-öğretim katkı sağlamaya yönelik olarak ve bu doğrultuda paradigmanın devamına yönelik, sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetlerinin verilmesine, ayrıldığına işaret etmektedir.

Kendi özel yekunu içerisinde (toplu hasıllar hariç), (48.785 akça); vergi gelirlerinin %68.89'u hububat üretimine, %2.91'i meyve ve sebzeçiliğe, %4.03'ü hayvancılık ve arıcılığa, %24.15'i ise öteki bazı kalemlere aittir.

"Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (49.812 akça), % 67.47si (33.610), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin (2.518), % 56.39'u (1.420), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (4.479), % 43.98'i (1.970), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (23.117), %50.97'si (11.785) bunlara yani iki imarete mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam: 33.610 akça), hinta birinci (20.590, % 61.26), şair ikinci (10.820, % 32.19), mahlut¹³ üçüncü (2.200, %6.54); *ikincisinde* (toplam: 1.420), bağ ve bağçe birinci (745,%52.46), bostan ikinci (675, (% 47.53); *üçüncüsünde* (toplam: 1.970), r. ağnam birinci (636, % 32.28), ö. çayır ikinci (600, %30.45), hassa çayır üçüncü (450, %22.84), ö. küvare *dördüncü* (284, %14.41); *dördüncüsünde* (toplam: 11.785), r. çift, ekinli ve bennak birinci(9.202,% 78.08), bad-ı heva ve resm-i arusane ve gayrihu ikinci (959, % 8.13), diğerleri üçüncü (600,%5.09), r. asiyab *dördüncü* (570,%4.83), deştbanı beşinci (279,%2.36), zemin ise altıncı (175,%1.48) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/a, 2/a, 3/a, 4/a).

13. Mahlût, kelime manasından da anlaşılacağı gibi hububâtın muhtelif türlerinin bir karışımı olarak kabul edilmektedir. Bkz.: Layoş Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", Belleten, C.XI/42(1947), s.: 314; Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s.: 243; O. Ü. Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 1993, s.: 252 ve 257; A. Kankal, 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı (Tapu Tahrir Defterlerine Göre), (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 1993, s.: 153.

Özel yüzdeler ve küme tahlilleri; genel olarak, bu gruptaki karyelerde, özellikle hububat, -ve bu bağlamda aslı ürün olan buğday- üretiminin fevkalade çokluğuna¹⁴, işaret etmektedir.

a) Merhum Bayezid İmaretî;

Bursada'dır. Mevkuf karyelerden, bire bir örtüşüp örtüşmedikleri bir tarafa bırakılacak olursa, hem TT.438 de hem de KK.541'de 19 karye buna mahsustur¹⁵. (Bkz.: Tablo: 5). Açıkçası, süreç içerisinde köy sayısı değişmemiştir. Ancak, -özellikle ilgili sürecin özelliği gereği- bu on dokuz köyün toplu nüfus ve hasılları artmıştır¹⁶.

İki imaret gelirlerinin hemen tamamı buna aittir (%87.82). (Bkz.: Tablo: 5). Bu yüzde, şüphesiz ki, hem imaret sahipliğinde Osmanoğulları'nın önderliğini, hem de gelir paylaşımında en büyük payın sancak dışına (Bursa'ya) aktarıldığını göstermektedir.

14. Tahrir defterlerinde, hem aynı miktarı hem de nakdî kıymeti rakam olarak verilen, hububat ve özellikle de buğday pek çok yerde gerek ekim sahalarının ve gerekse üretim hacminin genişliği bakımından ilk sıradadır. Bkz.: Ahmet Güneş, XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 1994, s.: 147.

15. Bunlar (TT.438-KK.541 çizgisinde): Yassıyük, Dögerek, Köpek, Yosak/Pusak, Danişmendlü, Boz(r)eli/Bor(z)alı(KK.541'de Boralu/Bozalu, H. Doğru(D)'ye göre Poyra), Mermerlü (H. D'ye göre Berberlü), Kayasıık(H. D'ye göre Kara Karsık), Yusufşeyh (H. D'ye göre Yusufça), Kulavuz/Kulaksuz(KK.541'de Kulağuz), Batutay/Tabutay (KK.541'de Batuday/Tabuday, H.D'ye göre Bayırtay), Çubukviran/Sevikviran (! KK.541'de), Eğriceöz(Muhtemelen, KK.541'de), Sarıkavak, Gökçöyük, Kırçalı(Muhtemelen, KK. 541'de H.D'ye göre Yırcalı), Se(i)maıı (H.D'ye göre Şeyhler), Bağluca(H.D'ye göre Benlüce), Yenice (H.D'ye göre Beyce)'dir. Hepsi için bkz.: TT.438, s.: 143; KK.541, v.: 7/a-12/b; H. Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992, s.:211. Çeşni olarak, bunlardan biri hakkında birkaç cümle yazılacak olursa: "Karye-i Yassıyük, ... ortakçılardır, bir çift yer bir müdd buğday ve bir müdd arpa ekerler deyu mukayyed der-defter-i atik, halıya yine mukarrer ortakçılardır..." Bkz.: KK.541, v.: 7/a.

16. Halbuki, H. Doğru'nun, metin içerisinde, defter numarası ya da tarihi vermeden yazdığına göre. "Eskişehir kazasında bulunan 19 köyden 382 hane *I. Bayezid'in Bursa'daki imaretine* vakfedilmiştir." ve "vakfın hasılı 31.170 akça tutuyordu." Dipnotunda ise -fevkalade yanılıcı olmak üzere, herhangi bir açıklama/ayırım yapılmaksızın- hem TT.438 hem de KK.541 gösterilmiştir (H. Doğru, "XVI. Yüzyılda Eskişehir ..." s.: 137). Oysa bu bilgiler, -yazı konusu birim/birimler, daha önce de yazıldığı vechile, KK.541'de "nahiye" tabiriyle mevsuf olduğundan, H.D.'nin "kaza" terimini kullanmasından da çıkarılacağı üzere- sadece TT.438'e aittir ve -köy sayısı hariç- KK.541 ile hiç bir alakası yoktur. . Bu iki defterdeki (TT.438, KK.541) rakkamların/verilerin -kodlanan defterler, tabiatıyla, ayrı tarihlerde müdevven olduklarından ve dahası, özellikle nüfus bakımından bir geçiş kesitinin hemen hemen uç noktalarını temsil ettiklerinden- süreç içerisinde aynı kalması mümkün değildir. Nitekim, yukarıda metin içerisinde de belirtildiği vechile bu karyelerin zamanla hem nüfus hem de (vergi) gelirleri artmıştır. Bkz.: KK.541, v.: 7/a-12/b.

İmaretlere münhasıran; "Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin(33.610), hemen tamamını temsil eden % 96.37'si (32.390), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin (1.420), büyük bölümünü oluşturan %74.64'ü (1.060), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (1.970), yine hemen tamamını temsil eden %92.38'i(1.820), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (11.785), çoğunluğunu oluşturan % 86.86'sı(10.237)buna mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam:32.390), hınta birinci (19.690), şair ikinci (10.620)) mahlut üçüncü (2.080)¹⁷; *ikincisinde* (toplam: 1.060), ö. bostan birinci (535), ö. bağ ve bağçe ikinci (525); *üçüncüsünde* (toplam: 1.820), ö. çayır birinci (600), r. ağnam ikinci (506), çayır-ı hassa üçüncü (450), ö. küvare dördüncü (264); *dördüncüsünde* (toplam: 10.237), r. çift, ekinlü ve bennak birinci (8.410), bad-ı heva ve resm-i arusane ikinci (893), diğerleri üçüncü (600),deştbanı dördüncü (249), r. zemin beşinci (55), r. asiya altıncı (bab:2, 30) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/a, 2/a, 3/a, 4/a).

b) İbrahim Paşa Oğlu Mahmud İmaret-i:

Adı geçen zat, Çandarlı Büyük İbrahim Paşa'nın oğlu ve vezir-i azam Halil Paşa'nın küçük kardeşidir¹⁸.

Malum imareti İznik'tedir. Mevkuf karyelerden 1+2'si buna mahsustur¹⁹. (Bkz.: Tablo: 5). Daha önceki imaret (Bayezid İmaret-i) hakkında yazılanlardan

17. H. Doğru'ya göre, "Köylerde ... burçak üretimi ağırlıktaydı. Uygun yerlerde bağcılık ve bahçecilik yapılıyordu." ("XVI. Yüzyılda Eskişehir ..." s.: 137). Bu ifadeler, bittabi çok havafidir. Herşeyden önce, verilen dipnot bu tesbitlerle ilgili değildir. Bu cümleden de olarak, -yukarıdaki rakkamlardan da anlaşılacağı üzere- malum köylerde burçak üretiminin "ağırlığından" söz edebilmek mümkün değildir. Bu kabil bilgiler mahiyeti/özelliği gereği (esasen, ürün kalemleri teker teker yazılmadığından) TT.438'de yoktur. KK.541'de ise - (nahiye-i) Eskişehir ile Karacaşehir'deki bütün vakıf köyleri birlikte düşünüldüğünde bile- burçak kaydı/üretimi oldukça azdır. Bu teşhisin, istatistiksel çalışmanın gerek ve faydasını tebellür ettirdiği aşıkardır.

18. Osmanlı Devleti ümerasından olup, Bolu sancakbeyliğinde bulunmuştur. Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Hafsa Hatun ile evlenmiştir. Haçlılarla vukubulan muharebede Niş(Şehirköy)'de Jan Hunyadi Yanuş'un pususuna düşerek esir edilmiştir. Edirne-Segedin antlaşması imzalandıktan sonra serbest bırakılmıştır. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1988, s.: 97.

19. Bunlar(TT.438, KK.541 çizgisinde): Ürküt/Orku(t)n(H.D'ye göre Örgün), Gömüç (Muhtemelen, KK.541'de , H.D'ye göre Gömüce), Kızılöyük(H.D'ye göre Kara Öyük). Hepsini için bkz.: TT.438, s.: 143, KK.541, v.: 12/b-13/a, 27/a, H. Doğru, "XVI. Yüzyılda Eskişehir ...", s.: 211. Bu bağlamda kayıtlı verilere istinaden, adı geçen karyelerden ilkinde süreç içerisinde nüfus artmıştır. Açıkçası hane 26'dan 43'e, mücerred 6'dan 7'ye çıkmıştır. İkincisinde hane 7'den 5'e düşmüş, bir mücerred zuhur etmiştir. Üçüncüsünün ise, mevcut kayıtlara göre nüfusu yoktur. Toplam hasıl TT.438 de 8.055 iken KK.541 de 6.413'e düşmüştür. Bu seyir, muhtemelen son iki karyedeki durum ile ilgilidir. KK.541'e atfen, bu karyelerden ilkindeki, "...sabıkan mülk-i

da çıkarılacağı gibi, iki imaret gelirlerinin -tabiatıyla nisbeten- çok azı(%12.17) buna aittir. (Bkz.: Tablo: 5). Yazı konusu yörede, daha doğrusu Osmanoğulları'nın beşiğinde, Çandarlıların varlığını,izini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

İmaretlere münhasıran; "Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (33.610), çok azını temsil eden %3.62'si (1.220), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin (1.420), hemen dörtte birini oluşturan %25,35'i (360), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (1.970), az bir bölümü olan %7.61'i (150), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (11.785), %13.13'ü (1.548) buna mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde (toplam: 1.220)*, hınta birinci (900), şair ikinci (200), mahlut üçüncü (120); *ikincisinde (toplam: 360)*, ö. bağ ve bağçe birinci (220), ö. bostan ikinci (140); *üçüncüsünde (toplam: 150)*, r. ağnam birinci(130), ö. küvare ikinci (20); *dördüncüsünde (toplam: 1.548)*, r. çift, ekinlü ve bennak birinci (792), resm-i asiya, -imaret geneline muhalefeten, bir önceki imarete göre karye sayısının çok az olmasına rağmen, buna bağlı köylerin, daha doğrusu sadece Ürküt/Orku(t)n (H.D'de Örgün) karyesinin tabii özelliklerine ya da su kaynaklarının zenginliğine ve akımına işaret edercesine, asiya ikinci (bab: 9, 540), resm-i zemin üçüncü (120), b. heva ve r. arusane ve gayrihu dördüncü, (66) deştbanı ise beşinci (30) sıradadır. (Hepsi için bkz.: 1/a, 2/a, 3/a, 4/a).

TABLO: 1/a*

Sosyal Kurumlar ve Hububata İlişkin Nakdî Vergi Gelirleri (1575'te)				
<i>Sosyal Kurumlar</i>	<i>Hububata İlişkin Nakdî Vergi Gelirleri</i>			
<i>İmaretler</i>	<i>Hınta</i>	<i>Şair</i>	<i>Mahlut</i>	<i>Yekun</i>
1- Bayezid İmaretı	19.690	10.620	2.080	32.390
2- Mahmud İmaretı	900	200	120	1.220
Yekûn	20.590	10.820	2.200	33.610

* Bu dahil, bütün tablolar, tarihten(1575) de anlaşılacağı üzere, KK.541'e göre düzenlenmiş olup; yazılan müstakil kalemlere, tabiatıyla toplu hasıllar katılmamıştır. Daha doğrusu katılamamıştır.

mensuh deyu defter-i kadimde kayd olunub sonra merhum sultan Bayezid Han vakfiyyet üzere mukarrer itmiş deyu mastur der-defter- atik haliye pağşahımızdan dahi kemakan vakfiyyeti mukarrer olunduğuna mukarrername vardır deyu kayd olunmuş der defter-i köhne deyu mukayyed der defter-i atik haliye kezalik" ve üçüncüsündeki "hariçten ckilür" tasrihleri vurgulanmaya değerdir. Bütün bunlar için yine bkz.: TT.438, s.: 143, KK.541, v.: 12/b-13/a, 27/a.

TABLO: 2/a

Sosyal Kurumlar ile Meyve ve Sebzelere İlişkin Vergi Gelirleri (1575'te)						
Sosyal Kurumlar		Meyve ve Sebzelere İlişkin Vergi Gelirleri				
İmaretler	Ö. Eşcâr-ı Badem ve Emrud	Ö. Emrüd	Ö. Bağ ve Bahçe	Ö. Bostan	Ö. Piyaz	Yekûn
1- Bayezid İmareti			525	535		1.060
2- Mahmud İmareti			220!	140		360
Yekûn			745	675		1.420

TABLO: 3/a

Sosyal Kurumlar Hayvancılık ve Arıcılığa İlişkin Vergi Gelirleri (1575'te)							
Sosyal Kurumlar		Hayvancılık ve Arıcılığa İlişkin Vergi Gelirleri					
İmaretler	R. Ağnâm	Yaylak	Ö. Çayır	Hassa Çayır	R. Otlak	Ö. Küvare	Yekûn
1- Bayezid İmareti	506		600	450		264	1.820
2- Mahmud İmareti	130					20	150
Yekûn	636		600	450		284	1.970

TABLO: 4/a

Sosyal Kurumlar ve Çeşitli Vergi Gelirleri (1575'te)									
Sosyal Kurumlar		Çeşitli Vergi Gelirleri							
İmaretler	Ö. Ketan	R. Asi yab	R. Çift, Ekin lü ve Ben nak	Ze min	Hassa Çift lik	B.Heva ve R. Arusane ve Gayrihu	Deşt bani	Di ğer leri	Yekûn
1- Bayezid İmareti		Bab: 2,R.: 30	8.410	55		893	249	600	10.237
2- Mahmud İmareti		Bab: 9, R.:540	792	120		66	30		1.548
Yekûn		570	9.202	175		959	279	600	11.785

2- Z: Zaviyeler:

Kelime olarak, köşe, bucak gibi anlamlara gelmektedir²⁰. Terim olarak ise; yerleşim merkezlerinde veya yollar/geçitler üzerinde kurulan veya bulunan, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup dervişlerin yaşadıkları ve ilgililerin/görevlilerin gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları, bina yahut binalara verilen addır²¹.

Bu tabir, Osmanlı döneminde -muhtemelen XV. Yüzyılın sonlarından itibaren- sadece şehir, kasaba ve köylerdeki küçük tekkelerle, yol ve geçitler üzerinde bulunan misafirhaneler için kullanılmıştır²².

Açıkçası, Osmanlı idaresi açısından şehirler dışında kurulan zaviyelerin başlıca işlevinin yolcu konaklatmak/ağırlamak²³ olduğu yazılabilir²⁴. Öte taraftan, bu hizmet türünün, özellikle ulaşım dizgesinin önemli bir parçasını oluşturması bakımından, ticarî faaliyetlere işaret ettiği de aşîkârdır.

İlgisine binaen ifade etmek gerekirse, diğer Türkmen beylikleri ve grupları gibi, zaviye kültürüne/terbiyesine aşina olan²⁵ Osmanlılar da, şeyhlerin manevî nüfuzlarından yararlanmak ve bu çerçevede halkın birliğini sağlamak ve -amaca ulaşıldığı zaviyelerin etrafında kurulan köylerden de çıkarılacağı üzere- iskân meselesini çözebilmek gibi diğer maksatlarla zengin gelir kaynakları olan zaviyeler açmışlar ya da açtırmışlardır²⁶. Tabiatıyla, burada biraz önce vurgulanan, ticarî beklentiler de hatırlanmalıdır.

20. Ş. Samî, a.g.kâmus, C.:I, Dersaadet 1317, s.: 680.

21. A. Yaşar Ocak, Suraiya Farukî. "Zâviye" Mad., İ.A. (M.E.B.), C.:13, s.:468.

22. Adı geçen yazarlar, a.g. ansiklopedi, aynı cilt ve sahife.

23. Şüphesiz ki, bu cümlede şehir/kasabalarda kurulan/bulunan zaviyelerde -şehirler dışındakilerle- aynı ya da benzer hizmetlerin verilmediği ifade edilmektedir.

24. Nitekim, zaviyelere tanınan vergi muafiyetleri, -tahrir defterlerinde ve benzeri resmî kayıtlarda -doğrudan- dinî sebeplere değil, gelip gidenlere verilen hizmetlere bağlanmıştır/dayandırılmıştır. Bkz.: Adı geçen yazarlar, a.g. ansiklopedi, aynı cilt, s.:472.

25. "... hatta derviş deyu lakab ederlerdi. Bir zaviye yapurâyende ve revendeye hizmet ederlerdi. Gâh gâh Osman dahi anun zaviyesinde müsafir olurdu. Bir gicce ..." (M. Neşrî, a.g.k., aynı cilt, s.:83).

26. Bkz.: A. Y. Ocak, S. Farukî, a.g. ansiklopedi, aynı cilt, s.:471-472. Bu cümleden olarak, Osman Bey, Orhan Bey ve I. Murad'ın pek çok yerde tarikat mensupları için zaviye yaptırdıkları bilinmektedir (Aynı yazarlar, a.g. ansiklopedi, aynı cilt, s.:471). Bu bağlamda, Orhan Gazi döneminde Geyikli Baba tekkesinin teşekkülü hakkında bkz.: Aşıkpaşazade, a.g.k., s.:50-51. Bu konuda ayrıca bkz.: M. Neşrî, a.g.k., aynı cilt, s.:167-171. Öte taraftan, XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet otoritesinin istikrar kazanarak merkezileşmesiyle ilk dönemlerde zaviyelere tanınan imtiyazlar yavaş yavaş sınırlandırılmaya başlanılmıştır. Bkz.: Aynı yazarlar, a.g. ansiklopedi, s.:471. Zaten, inşa tarihleri belli olan ve günümüze kadar ayakta kalabilen Osmanlı zamanına âit zâviyelerin, malum devletin kuruluş döneminde K. S. Süleyman'ın ilk

Buraya kadar yazılanlar çerçevesinde, bölgenin özellik ve konumuna işaret eden bilinen hatta yani (nahiye-i) Eskişehir ile Karacaşehir'de, çok sayıda zaviye bulunmaktaydı²⁷. Bu cümleden de olarak -yerellik açısından- "zaviyeler" ve bu bağlamda "şeyhler", Osmanoğulları'nın beşiği olan bu yörede hakim ve nazif kurum ve zümrelerdir.

Yazı konusu anlamsal çerçevede bu yazıda işlenenlerin gelir kaynakları, 6+1(m) karye, zaviyelerin özelliklerine delalet edercesine, iki çiftlik yer²⁸ ve bir değirmendir. (Bkz.: Tablo: 5).

Gelir miktarı ve yüzdesi olarak ikinci sıradadırlar (16.710, %17.70). Bu meyanda, başka bir kurguda bu yüzdenin daha da artacağı/artabileceği belirtilmelidir. Daha açık bir deyişle, karyelerin esas alınması imaretleri öne çıkarırken, zaviyeleri arkaya itmiştir. Herşeyden önce, Eskişehir ile Karacaşehir'deki zaviyelerin hepsinin burada işlenenlerden ibaret olmadığı bilinmektedir²⁹.

Bu sıra/yüzde, yine, tabiatıyla yazı konusu bağlamda, malum gelir kaynaklarından ikinci büyük payın (tekrar söylemek gerekirse, en genel anlamda yer yer, anakronizme düşme riskini de göze alarak veya kronoloji dikkate alınmadan yazılacak olursa) geleneğin birlik ilkesine çarpıcı bir örnek olurcasına, talim-terbiye/ırşaddan iskana, tebliğ/ihtidadan ticarete ve hatta rehberliğe kadar oldukça geniş bir yelpazede, fevkalade girift bir faaliyet örgüsüne veya alanına tahsis olunduğuna işaret etmektedir.

Kendi özel yekunu içerisinde (Toplu hasıllar hariç, 14.157), vergi gelirlerinin %45.34'ü hububat üretimine, %5.20'si meyve ve sebzeçiliğe, %6.77'si hayvancılık ve arıcılığa, %42.67'si ise öteki bazı kalemlere aittir.

saltanat yıllarına kadar uzanan üç asırlık bir süreç içinde yapıldığı bilinmektedir (Aynı yazarlar, a.g.a., aynı sahife).

27. Genel olarak. (nahiye-i) Eskişehir ile Karacaşehir'deki zaviyeler için bkz.: TT.438, s.: 144 ve K.541, v.: 13/a-29/b.

28. Yine, topluca, (kaza-i/nahiye-i) Eskişehir ile Karacaşehir'deki zaviyelerin gelir kaynakları hakkında bkz.: TT.438, s.: 144 ve KK.541, v.: 13/a-29/b.

29. ... Bu kontekstte, Şeyh Sadık(KK.541, v.: 14/b. Bu ad H. Doğru tarafından -nihai olarak Kamil Kepeci 3358. S. 12'ye atfen- Şeyh Hadıka/Sadık olarak okunmuştur. Bkz.: "XVI. Yüzyılda Sultanönü ...", s.: 50) Zaviyesi örnek olarak gösterilebilir. "Karye-i Çavlum, karye-i mezkurede bir çiftlik yer Şeyh Sadık Zaviyesine vakf imiş, Turak nam kimesne tasarruf ider deyu kayd olunmuş der-defter-i atik el-haletü hazihi sahib-i vakf oğullarından Ahi Ahmed oğlu Salih Fakı mutasarrıfıdır deyu kayd olunmuş der-defter-i köhne haliya padişahımız eazze nasruhu hazretleri nişan-ı hümayunıyla yine mezkur mutasarrıf olmağın defter-i cedide kayd olundu deyu mukayyed der-defter-i atik ... "(KK.541, v.: 14/b).

"Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (49.812), % 12.88'i (6.420), "Meyve ve sebzelerle ilişkin vergi gelirleri"nin (2.518), % 29.26'si (737); "Hayvancılık ve ancılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (4.479), % 21.41'i (959); "Çeşitli vergi gelirleri"nin (23.117), %26.13'ü (6.041) zaviyelere mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam: 6.420), hıta birinci (4.020), şair ikinci (1.840), mahlut ise üçüncü (560); *ikincisinde* (toplam: 737), ö. bağ ve bağçe birinci (435), ö. bostan ikinci (268), ö. emrud üçüncü (22), ö. piyaz dördüncü (12); *üçüncüsünde* (toplam: 959), r. ağnam birinci (552), -yazılacaklardan son ikisinin, aynı adlı kalemlerle de tabiatıyla ilgili olduğu belirtilmek üzere- çayır ve zeminhâ ve asiya**hâ** ikinci (200), ö. küvare üçüncü (142), r. otlak (ki açık olarak miktarı belirtilmemiş olan, ama oldukça fazla olması muhtemel, ma'a otlak ve yaylak hesaba katılmaksızın) dördüncü (40), yaylak beşinci (25); *dördüncüsünde* (toplam:6.041), r. çift, ekinlü ve bennak birinci (3.648), -ayrıca gelirsiz harapların³⁰ ve daha önce çayır kaleminde yazılan ve buraya atıfta bulunulan kaydın varlığı da vurgulanarak-, -ekseriyeti asiya**b**-ı hassa olan-, r. asiya**b** ikinci (1.060), zemin üçüncü (673), b. heva ve resm-i arusane dördüncü (470), deştbanı beşinci (160), ö. ketan altıncı (30) sıradadır. (Hepsi için bkz.: 1/b, 2/b, 3/b, 4/b).

Özel yüzdeler ve küme tahlilleri; kabaca, bu gruptaki karyelerde, asiya**b** sayısının çokluğundan da bir bakıma çıkarılacağı üzere, muhtemelen bu karyelerin sulaklığı dolayısıyla, meyve³¹ ve sebzeciliğin gelişmişliğine ve ayrıca koyunculüğün yaygınlığına, gelir yekunu içerisinde "r. çift, ekinlü ve bennak" kalemlerinin miktar olarak ehemmiyetine işaret etmektedir. Bu meyanda, az da olsa -sınâf özellikleri itibariyle dikkat çekici olan- ketan üretimi de kayda değerdir³².

Bu ana başlık altında son olarak; -daha önce vurgulandığı ve birazdan yazılacaklardan da çıkarılacağı, üzere- zaviyelerin, esasen yöresellikleri/ yerellikleri ile mütebariz oldukları da kaydedilmelidir.

30. Bab:1, harab; asiya**b**-ı hassa, bab:2, harab.

31. Meyve üretiminin, sulama faaliyetlerinin yaygınlaştırılması/yoğunlaştırılması ve özellikle şehirlerin büyümesiyle hazır pazar bulabilme imkanının genişlemesiyle, artması kuvvetle muhtemeldir. Bkz.: A. Güneş, a.g.t., s.: 157.

32. Keten'den iplik ve ilaç yapıldığı, ayrıca yemek yağı ve -hassaten boyacılıkta kullanılan- ketan tohumu yağı elde edildiği bilinmektedir. Bkz.: A. Kankal, a.g.t., s.: 166.

a) Ahi İdris Zaviyesi³³:

Gelir kaynağı 2+1(m) karye³⁴, daha önce de yazıldığı vechile, zaviyelerin özelliklerini gösterircesine, 1 çiftlik yer ve 1 değirmendir. (Bkz.: Tablo: 5).

Yazı konusu zaviye gelirlerinin çoğu buna aittir(6.987, %41.81).(Bkz.: Tablo: 5). Bu gelir miktar ve yüzdesi, şüphesiz ki, bu düzlemde, her şeyden önce ahilerin bölgedeki nüfuzuna delalet etmektedir.

Zaviyelere münhasıran; "Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (6.420), çoğunu temsil eden %42.05'i (2.700), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin (737), zaviyeler içerisinde ikinci sırada olmak üzere % 38.39'u (283), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (959), büyük bölümünü teşkil eden % 36.18'i (347), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (6.041), mühim bir dilimini oluşturan (ikinci sırada) %38.96'sı (2.354) buna mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam: 2.700), hınta birinci(1.620), şair ikinci (960), mahlut üçüncü(120); *ikincisinde* (toplam:283), ö. bostan birinci(158), ö.

33. H. Doğru, 1991 baskı tarihli "XVI. Yüzyılda Sultanönü ..." adlı çalışmasında Ahi İdris Zaviyesi'ni "M.M.D. Nr. 27, s.22 ve 108" künyeli kaynağa/dipnota istinaden tesbit emiştir (Derecik köyünde Ahi İdris Zaviyesi). Ancak, birazdan da yazılacağı üzere, TT.438'deki ilgili kelimeleri yanlış okuduğundan(Ahi İdris'i Ahmet İdrisi olarak) ve KK.541'i ise görmediğinden olsa gerek ki ona göre: "Karacaşehir Nahiyesine bağlı Derecik köyünde bulunan Ahi İdris zaviyesinin vakıf kaydı H. 931/1524 tarihli vakıf defterinden başka yerde bulunmamaktadır." (s.47). Öte taraftan, -biraz önce de vurgulandığı vechile- bu zaviyenini adı, yine aynı yazar tarafından, 1992 baskı tarihli "XVI. Yüzyılda Eskişehir ..." başlıklı/adlı kitabında Ahmed İdrisi, mevkuf karye ise -daha sonra da belirtileceği üzere- Mamuca olarak okunmuştur. (s.140 ve 212).

34. Bunlar: Çanakçı (KK.541'de , H.D.'ye göre Mamuca, bkz.: "XVI. Yüzyılda Eskişehir ... ", s.: 140,212). Bu, -biraz önce de atıfta bulunulduğu vechile-, H. Doğru tarafından başlangıçta -muhtemelen, "M.M.D. Nr. 27, s.22 ve 108" künyeli kaynağa/dipnota istinaden-Kayakçı olarak okunan karye olmalıdır. Bkz.: "XVI. Yüzyılda Sultanönü ..."s.: 47.), Derecik ve -TT.438'de "vakf-ı evlad" olarak/adına mukayyed olmak üzere(s.:144)- muhtemelen K. Kara Sakal'dır (H.D.'ye göre Kara Mestan, "XVI. Yüzyılda Eskişehir ...", s.: 144). Bunların hepsi için bkz.: TT.438, s.: 144, KK.541, v.: 13/a-b, 14/a,b. İlk karyeye ilişkin kayıt yazılacak olursa: "... merhum Sultan Mehmed Han beratıyla Ahi Hamza ve Ahi İdris nam kimesneler mutasarrıflar imiş sonra köyler mensuh olub ve zaviye mamur olub ayendeye ve revendeye hizmet itmekçün bir çiftlik yer ve bir bir değirmen mukarrer kılınmış badehu merhum sultan Bayezid Han köylerün ve çiftliğin ve değirmenin vakfiyyetin mukarrer idüb ayendeye ve revendeye hizmet olunmak üzere mukarrer kılınmış şimdi Ahi Hamza müteveffa olub oğulları ... KK.541, v.: 13/a,b. Muhtemel olan üçüncü karye, -daha önce de vurgulandığı üzere, TT.438'de "vakf-ı evlad" tavsifiyle mevkuf iken(s.: 144)- KK.541'de, zaviye adı verilmeksizin "vakf-ı zaviye-i mezkur" olarak kayıt edilmiştir. Bununla ilgili olarak -kısmen- şu bilgiler verilmiştir: " ... der tasarruf-ı Şeyh Tahir karye-i mezkure köhne defterde Tahir evladına kayd olunub haliahi teftiş olundukda mezkurun evladı münkariz olub ve mezkur Tahir mezkurun evladından olmayub elinde temessükâtı bulunmayub bir tarikile vakf-ı mezbureye evlad kayd olunmuş evladdan değildir deyu mukayyed der-defter-i atik haliahi padşahımız ...". Bkz.: v.: 14/a,b.

bağ ve bağçe ikinci(125); üçüncüsünde (toplam: 347), r. ağnam birinci(265), ö. küvare ikinci(82), -hasılı açık olarak yazılmamış olmakla birlikte fazla olması kuvvetle muhtemel olan ma'a otlak ve yaylak üçüncü (x); dördüncüsünde (toplam: 2.354), r. çift, ekinli ve bennak birinci (1.336), zemin ikinci (520), bad-ı heva ve resm-i arusane üçüncü(230), asiya b dördüncü (200)³⁵, deşt bani ise beşinci(68) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/b, 2/b, 3/b, 4/b).

b)Beştaş Zaviyesi

Osmanlı fetihleri sırasında, rehberlik hizmeti vermekliği bakımından meşhur olan bir zaviyedir³⁶.

Mevkuf karyelerden biri buna mahsustur³⁷. KK.541'e göre yazı konusu zaviye gelirlerinin mühim bir kısmı bu karyeye aittir (4.321, %25.85).(Bkz.: Tablo: 5). Hasılı, süreç içerisinde fazla olmamakla, birlikte (3.901'den biraz önce yazılan 4.321'e yükselerek), en azından nominal olarak artmıştır.

Zaviyelere münhasıran; "Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (6.420) %23.36'sı (1.500), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri'nin (737) % 14.92'si (110), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (959) % 14.07'si (135), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (6.041), en çok bölümünü oluşturan %42.64'ü (2.576) buna mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam: 1.500), hunta birinci(900), şair ikinci(400), mahlut üçüncü(200); *ikincisinde* (toplam: 110) ö. bostan birinci(70), ö. bağ ve bağçe ikinci(40), *üçüncüsünde* (toplam:135), r. ağnam birinci(65), r. otlak ikinci(40), ö. küvare üçüncü(30); *dördüncüsünde* (toplam: 2.576), r. çift, ekinli ve bennak birinci (1.443), asiya b(860)³⁸ ikinci, bad-ı heva ve resm-i arusane üçüncü(120), zemin dördüncü(103), deşt bani ise beşinci (50) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/b, 2/b, 3/b, 4/b).

35. Burada, ayrıca; tabiatıyla hasılsız olan, "bab:1 harab, asiya b-ı hassa, bab:2 harab" kalemleri de kaydedilmelidir.

36. "Osman Gazi, Köse Mihal'un bu evceh tedbirin istisvab idüb guzzatı cem idüb gelüb Biş-taş zaviyesine konub şeyhinden Sakarya suyunun geçidin sordular şeyh eyitti." (M. Neşri, a.g.k., aynı cilt, s.: 91. Bu konuda ayrıca bkz.: Aşıkpaşazade, a.g.k., s.: 23).

37. "K. Keskin, vakf-ı zaviye-i Beştaş, der- tasarruf-ı Halil veled-i Beştaş eline hükm-i şerif sadaka olunmuşdur deyu kayd olunmuş der defter-i köhne el-haletü hazihi paşahımız beratıyla ve mukarrernamesiyle Derviş Paşa veled-i Halil ve Halil veled-i Ferid mutasarrıflardır ayendeye ve revendeye hidmet ider deyu kayd olunmuş der-defter-i köhne haliya paşahımız ..." KK.541. v.: 18/b.

38. Asiya b-ı hassa, bab:2, hasıl: 800!; bab:2, resm:60.

c) *Fitillü(?)³⁹ Ali Zaviyesi*

Mevkuf karyelerden biri buna mahsustur⁴⁰. (Bkz.: Tablo: 5). Bunun gelir miktarında, süreç içerisinde mühim bir değişiklik olmamıştır. Başka bir deyişle, hasılı 2.200'den 2.234'e çıkmıştır⁴¹.

Zaviyelere münhasıran; "Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (6.420), mühim bir kısmını temsil eden %26.79'u (1.720), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin(737), en azını oluşturan %2.71'i (20), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (959), yine mühim bir kısmını temsil eden %24.71'i (237), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (6.041), yine en azını oluşturan %4.25'i (257) buna mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam: 1.720) hinta birinci(1.200), şair ikinci (400), mahlut üçüncü(120); *ikincisinde* (toplam:20), -bundan başka kalem olmadığı da belirtilmek üzere- ö. bostan birinci (20); *üçüncüsünde* (toplam:237), -toplu /karışık olarak yazılan- çayır ve zeminhâ ve asiyabhâ birinci (200), ö. küvare ikinci (30), r. ağnam üçüncü (7); *dördüncüsünde* (toplam: 257), r. çift, ekinlü ve bennak birinci(135), bad-ı heva ve resm-i arusane ikinci(60), zemin üçüncü(50), deştbanı ise dördüncü(12) sıradadır. Bu arada, çayır kısmında kaydedilen asiyab kalemi de unutulmamalıdır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/b, 2/b, 3/b, 4/b).

d) *Ferraş Murad Zaviyesi*

Bileciktedir⁴². Mevkuf karyelerden biri ve -hasılı yazılı olan- bir çiftlik yer buna mahsustur⁴³. (Bkz.: Tablo: 5). Bunun gelir miktarında da süreç içerisinde

39. KK.541'de (v.: 19/a). Bu kelime, H.D. tarafından, "kıllı" olarak ("XVI. Yüzyılda Eskişehir ...", s.: 140); karye adına atfen -birazdan da belirtileceği üzere-, "Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri" hazırlayıcılarınca ise, "kutlu" olarak okunmuş/yazılmıştır (A.g.k., C.: I, s.: 60).

40. Başlıkta da ihtimale işaret olunduğu vechile, KK.541'e nazaran, muhtemelen Fitillü Ali (....., v.:19/a). H.D.'ye göre "K. Kıllı Ali" ("XVI. Yüzyılda Eskişehir ...", s.: 140, 212). "Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri"nde -az önce de vurgulandığı üzere-, "Kutlu Ali" (A.g.k., C.:I, s.:60).

41. TT.438, s.: 144; KK.541, v.: 19/a,b. Öte taraftan, mevcut verilere göre, nüfusa ilişkin bilgiler verilecek olursa: TT.438'de 24 hanc, 3 sahib-i berat, 1 mücerred; KK.541'de ise 5 çift, 1 bennak, 1 merd-i timar, 3 toğancı, 1 sahib-i berat, 1 sipahi-zade, 3 evlad-ı sahib-i zaviye, 1 pir-i fani, 1 mücerred ve 4 haymane kayıtlıdır(Bkz.: Her iki defterde de aynı sahife ve varaklar).

42. KK.541, v.: 16/a.

43. Bkz.: KK.541, v.: 16/a,b. Atıfta bulunulan karye Çaltı'dır. Bu, -birazdan yazılacak olan KK.541'de Ferraş Murad Zaviyesine mevkuf olmak üzere- TT.438'de Ferraş Doğan adına kayıtlıdır(s.:144). H. D. tarafından, mezbur ad -bu deftere atfen de- "Ferraş Murad" olarak okunmuştur("XVI. Yüzyılda Eskişehir ...", s.: 212). "K. Çaltı, tabi-i mim, karye-i mezbure nefsi-i Bilecik'de vakı Ferraş Murad zaviyesine vakıfdır, mahsulü zaviye-i mezburede sarf olunur deyu mukayyed yine mukarrer." KK.541, v.: 16/a.

mühim bir değişiklik olmamıştır. Başka bir deyişle, hasılı 1.691,5'ten 1.918 (b)'e çıkmıştır⁴⁴.

Zaviyelere münhasıran; "Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (6.420), en azını temsil eden %7.78'i (500), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin (737), en çoğunu oluşturan % 43.96'sı (324), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (959)mühim bir kısmını temsil eden %25.02'si (240), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (6.041), %14.13'ü (854) buna mahsustur.

Bu kümelerden *ikinde* (toplam: 500), hinta birinci(300), -alışılmışın dışında olarak- mahlut ikinci(120), şair üçüncü(80); *ikincisinde* (toplam: 324), ö. bağ ve bağçe birinci (270) , ö. emrud ikinci (22), ö. bostan üçüncü (20), ö. piyaz dördüncü(12); *üçüncüsünde* (toplam: 240), r. ağnam birinci(215), yaylak ikinci(25); *dördüncüsünde* (toplam: 854), r. çift, ekünlü ve bennak birinci (734), b. heva ve r. arusanc ikinci(60), deştbanı(30) ve ö. ketan(30) ise üçüncü sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/b, 2/b, 3/b, 4/b).

e)Takiyeddin Paşa⁴⁵ Zaviyesi

Mevkuf karyelerden birisi buna mahsustur⁴⁶. Hasılı toplu olarak verilmiştir. Açıkçası " 'ani'l-galle ve gayrihu" 1.000 akçadır⁴⁷. (Bkz.: Tablo: 5).

Diğerleri

3- Mescid /Fatma Hatun Mescidi

Bu kurumun ilgisine binaen, câmi ile takdimi uygun olacaktır. Bu cümleden olarak, câmi' Arapça "cem' ", mescid ise -yine- Arapça "süçüd" dan türetilmiştir. Bunlardan ilki "toplayan, bir araya getiren" ikincisi ise "secde edilen yer" anlamındadır⁴⁸.

44. İlk rakkam birinci, diğeri ikinci deftere ait olmak kaydıyla, TT.438, s.: 144; KK.541, v.: 16/a,b. Hasılının aksine, nüfusu epeyce artmıştır. TT.438'de 22 hane, 1 sahib-i berat, 4 mücerred; KK.541'de 2 çift, 8 nim, 33 bennak, 1 mazul sipahi ve 23 mücerred bulunmaktadır. Her iki defterde de aynı sahife ve varaklara bakınız.

45. KK.541, v.: 18/a.

46. Rum Beyler karyesi (TT.438'de s.: 144; H.D.'ye göre Rum Pınarı, ("XVI. Yüzyılda Eskişehir ...", s.: 140, 212). TT. 438'de -KK.541'e istinaden (v.: 18/a) -sanki- başlıkta adı geçen paşanın adının eksik yazıldığı izlenimini uyandırmak üzere ve bu bağlamda defterler arası karşılaştırmanın ehemmiyetine işaretten- Dil Baba (TT.438, s.: 144, H.D.'ye göre Derin Baba (Aynı kitap, s.:140, 212))Zaviyesine mevkuftur. Ayrıca, H. Doğru tarafından, -ilgisine binaen- bu zaviyeye ait sahib-i vakf tabirinin sipahizade olarak okunduğu da belirtilmelidir.

47. KK.541, v.: 18/a.

48. Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Câmi" Mad., İ.A. (TDV), C.: 7, İstanbul 1993, s.: 46.

TABLO: 1/b

Sosyal Kurumlar ve Hububata İlişkin Nakdî Vergi Gelirleri (1575'te)				
<i>Sosyal Kurumlar</i>	<i>Hububata İlişkin Nakdî Vergi Gelirleri</i>			
<i>Zaviyeler</i>	<i>Hınta</i>	<i>Şair</i>	<i>Mahlut</i>	<i>Yekun</i>
1- Ahi İdris Zaviyesi	1.620	960	120	2.700
2- Beştaş Zaviyesi	900	400	200	1.500
3- Fitillü(?) Ali Zaviyesi	1.200	400	120	1.720
4- Ferraş Murad Zaviyesi	300	80	120	500
5-Takiyeddin Paşa Zaviyesi	Top	lu	ha	sıl
Yekûn	4.020	1.840	560	6.420

TABLO: 2/b

Sosyal Kurumlar ile Meyve ve Sebzelere İlişkin Vergi Gelirleri (1575'te)						
<i>Sosyal Kurumlar</i>	<i>Meyve ve Sebzelere İlişkin Vergi Gelirleri</i>					
<i>Zaviyeler</i>	<i>Ö. Eşcâr-ı Badem ve Emrud</i>	<i>Ö. Emrûd</i>	<i>Ö. Bağ ve Bahçe</i>	<i>Ö. Bostan</i>	<i>Ö. Piyaz</i>	<i>Yekûn</i>
1-Ahi İdris Zaviyesi			125	158		283
2-Beştaş Zaviyesi			40	70		110
3-Fitillü(!) Ali Zaviyesi				20		20
4-Ferrâş Murad Zaviyesi		22	270	20	12!	324
5-Takiyeddin Paşa Zaviyesi	Top	lu		ha	sıl	
Yekûn		22	435	268	12	737

TABLO: 3/b

Sosyal Kurumlar ile Hayvancılık ve Arıcılığa İlişkin Vergi Gelirleri (1575'te)							
<i>Sosyal Kurumlar</i>	<i>Hayvancılık ve Arıcılığa İlişkin Vergi Gelirleri</i>						
<i>Zaviyeler</i>	<i>R. Ağnâm</i>	<i>Yaylak</i>	<i>Ö. Çayır</i>	<i>Hassa Çayır</i>	<i>R. Otlak</i>	<i>Ö. Küvare</i>	<i>Yekûn</i>
1- Ahi İdris Zaviyesi	265				a	82	347
2- Beştaş Zaviyesi	65				40	30	135
3- Fitillü(!) Ali Zaviyesi	7		200b			30	237
4- Ferrâş Murad Zaviyesi	215	25					240
5- Takiyeddin Paşa Zaviyesi	Top	lu			ha	sıl	
Yekûn	552	25	200		40	142	959

a: Yekûn içinde ma'a otlak ve yaylak. b: Çayır ve zeminhâ ve asiyahbâ-ı vakf-ı zaviye-i mim.

TABLO: 4/b

Sosyal Kurumlar ve Çeşitli Vergi Gelirleri (1575'te)									
Sosyal Kurumlar	Çeşitli Vergi Gelirleri								
Zaviyeler	Ö. Ketan	R. Asiyab	R. Çift, Ekin lü ve Ben nak	Ze min	Hassa Çift lik	B.Heva ve R. Arusane ve Gayrihu	Deşt bani	Di ğer leri	Yekûn
1-Ahi İdris Zaviyesi		hasıl: 200, vs.a	1.336	520		230	68		2.354
2-Beştaş Zaviyesi		860 b !	1.443	103		120	50		2.576
3-Fitillü(!) Ali Zaviyesi		c	135	50 d		60	12		257
4-Ferraş Murad Zaviyesi	30		734			60	30		854
5-Takiyeklin Paşa Zaviyesi	Top	lu			ha	sıl			
Yekûn	30	1.060	3.648	673		470	160		6.041

a: Asiyab-ı hassa, hasıl: 200; bab: 1, harab; asiyab-ı hassa, bab: 2 harab. b: Asiyab-ı hassa, bab:2, hasıl: 800!; bab:2, resm: 60. c: Tablo: 3/b'de çayır sütununa bakınız. d: Yine, tablo: 3/b'de çayır sütununa bakınız.

Başlangıçta câmi' ve mescid tabirleri birlikte kullanılmış iken, zamanla, genelde hutbe okunması için, minber bulunan, açıkçası cuma namazı kılınan büyük mabedler câmi; minberi olmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mabedler ise mescid olarak adlandırılmıştır⁴⁹.

Oldukça çeşitli işlevleri bulunan, "camiler"; malum olduğu üzere, öncelikle mabedir, bu çizgide eğitim-öğretim ve kültür merkezidir, dahası, -genel olarak bakıldığında- siyasî, idarî, adlî, ve hatta askerî hizmetlerin verildiği bir kurumdur⁵⁰.

Yazı konusu mescid, başlıkta da yazıldığı vechile, Fatma Hatun'a aittir. Edirne'dedir. Mevkuf karyelerden birisi buna ayrılmıştır⁵¹. Gelir miktarı ve yüzdesi olarak son sıradadır (4.978, %5.27). (Bkz.: Tablo: 5).

49. Aynı yazarlar, a. g. ansiklopedi, aynı sahife.

50. Bkz.: aynı yazarlar, a. g. a., s.: 49-53.

51. TT.438'de (s.: 144): Albaöyüğü (H.D'ye göre Almaöyüğü, "XVI. Yüzyılda Eskişehir ..." , s.: 212); KK.541'de(v.: 14/a).

Bu karye -özel- yekunu içerisinde (4.978), vergi gelirlerinin, %70.30'u hububat üretimine, %2.31'i meyve ve sebzeçiliğe, 10.14'ü hayvancılık ve arıcılığa, %17.23'ü ise öteki bazı kalemlere aittir.

"Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (49.812) %7.02'si (3.500), "Meyve ve sebzelerle ilişkin vergi gelirleri"nin (2.518) % 4.56'sı (115), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (4.479) % 11.27'si (505) , "Çeşitli vergi gelirleri"nin (23.117), %3.71'i (858) buna mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde (toplam: 3.500)*, hınta birinci(2.100), şair ikinci (800), mahlut üçüncü(600); *ikincisinde(toplam:115)*, ö. bostan birinci(80), ö. bağ ve bağçe ikinci(35); *üçüncüsünde(toplam: 505)*, r. ağnam birinci(450), ö. küvare ikinci(55); *dördüncüsünde (toplam: 858)*, r. çift, bennak ve ekinlü birinci(360), zemin ikinci(340), b. heva ve resm-i arusane üçüncü(128), deştbanı ise dördüncü(30) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/c, 2/c, 3/c, 4/c).

Özel yüzdeler ve küme tahlilleri, genel olarak, bu karyede, (nisbeten; bütün kümeler içerisinde birinci durumda olan) hububat ve bu bağlamda buğday üretiminin fevkalade çokluğuna, yine bütün kümeler içerisinde birinci olarak, koyuncululuğun yaygınlığına işaret etmektedir.

4- Mülk/Kasım Paşa Mülkü⁵²

Arapça bir kelime olup , bir bakıma, vakıf olmayıp doğrudan doğruya birine ait ev, dükkan, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal anlamındadır⁵³.

Mevkuf karyelerden 3(m)b'ü buna mahsustur⁵⁴. Gelir miktarı ve yüzdesi olarak üçüncü(4.426+8.000, %13.16) sıradadır. (Bkz.: Tablo: 5).

Kendi özel yekunu içerisinde (4.426); vergi gelirlerinin %57.88 hububat üretimine, %2.71'i meyve ve sebzeçiliğe, %7.45'i hayvancılık ve arıcılığa, %31.94'ü ise öteki bazı kalemlere aittir.

52. Özne paşanın adı, H. D. tarafından, -bazı tabirler de atlandığından, bu yakıştırmaya yakınlığından/uygunluğundan dolayı muhtemelen, "levahiki" kelimesi yanlış okunduğundan-"yuvacı" sıfatıyla tavsif olunmuştur (YUVACI Kasım Paşa). Bkz.: Adı geçen yazar. "XVI. Yüzyılda Eskişehir ..." s.: 195.

53. Bkz.: Ş. Sâmi. a.g. kâmus, C: II, s.: 1402

54. Üç karye adı yazılmış ve fakat tek hasıl verilmiştir (KK.541, v.: 15/a,b). TT.438 (s.: 232). KK.541 (v.: 15/a) çizgisinde, bunlar: Kireç (KK. 541'de Kiraç, v.: 15/a) ma'a Hacılar ve Bozluk/Buzluk (!. KK.541'de Burcluk! , v.:15/a). "... İshak Bek'e mülkiyet tarikiyle virilmiş elinde hükm-i padşahî vardır deyu kayd olunmuş der-defter-i köhne el-haletü hazihi yine mülkiyet üzere mukarrerdir deyu kayd olunmuş der-defter-i atik mezkur mülk İshak Bek oğlu Mehmed Bek'e intikal idüb ol dahi... Kasım Paşa hazretlerine mülkiyet üzere ... "(TT.438, s.: 232, KK. 541, v.: 15/a,b).

Yazılacak rakkamların, genel gelir yüzdesinin altında olmasının mahsup olmayan 8.000 rakkamı⁵⁵ ile ilgili olduğu belirtilmek üzere, "Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (49.812) %5.14'ü (2.562), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin (2.518) % 4.76'sı (120), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (4.479) %7.36'sı (330), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (23.117) % 6.11'i (1.414) buna mahsustur.

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam: 2.562), hınta birinci(1.500), şair ikinci (1.000), mahlut üçüncü(62); *ikincisinde* (toplam: 120), ö. bağ ve bağçe birinci (80), ö. bostan ikinci (40); *üçüncüsünde* (toplam: 330), r. ağnam birinci(310), ö. küvare ikinci(20); *dördüncüsünde*(1.414), r. çift, ekinli ve bennak birinci(852), b. heva ve r. arusane vs. ikinci(252), zemin üçüncü(240), deştbanı dördüncü (50), diğerleri ise beşinci (20) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/c, 2/c, 3/c, 4/c).

Özel yüzdeler ve küme tahlilleri, kabaca, bu grupta, hububat -ve bu bağlamda dikkat çekici olan buğday- üretiminin çokluğuna, hiç asiyab kaydının olmamasından da bir bakıma çıkarılacağı üzere, muhtemelen bu karyelerin kuraklığından ve tabiatıyla sulama imkanlarının kısıtlılığından dolayı, meyve ve sebze üretimin azlığına, koyuncululuğun ise yaygınlığına dclalet etmektedir.

5- Belirsizler

Bu başlık altında yer verilmekle birlikte, -özellikle TT. 438'deki kayıttan anlaşıldığı kadarıyla⁵⁶- vakf-ı cvlad olmalıdır.

Mevkuf karyelerden üçü buna mahsustur⁵⁷. Gelir miktar ve yüzdesi olarak dördüncü(7.580, %8.03) sıradadır. (Bkz.: Tablo: 5).

Kendi özel yekunu içerisinde(7.580), vergi gelirlerinin %49.07'si hububat üretimine, %1.66'sı meyve ve sebzeciliğe, %9.43'ü hayvancılık ve arıcılığa, %39.82'si ise öteki bazı kalemlere aittir.

"Hububata ilişkin nakdî vergi gelirleri"nin (49.812), % 7.46'sı (3.720), "Meyve ve sebzelere ilişkin vergi gelirleri"nin (2.518), % 5.00'ı (126), "Hayvancılık ve arıcılığa ilişkin vergi gelirleri"nin (4.479), % 15.96'sı (715), "Çeşitli vergi gelirleri"nin (23.117), %13.05'i (3.019) buna mahsustur.

55. Bu rakkam hakkında bkz.: Tablo: 5.

56. TT.438. s.: 144.

57. Bunlar (TT. 438'de s.: 144'te olmak üzere) : Ortaklar(KK.541, v.: 16/b, 17/a), Gündüzler (KK.541'de 17/a,b. Bu kelime/ad H. D. tarafından -tabiatıyla TT.438'e atfen- Kömürlü olarak okunmuştur. Bkz.: "XVI. Yüzyılda Eskişehir ...", s.: 212) ve İshaklar'dır(KK.541, v.: 17/b-18/a).

Bu kümelerden *ilkinde* (toplam:3.720), hınta birinci(2.100+300), şair ikinci(960), mahlut üçüncü(360); *ikincisinde* (toplam: 126) ö. bostan birinci(85), ö. bağ ve bağçe ikinci(26), ö. eşcar-ı badem ve emrud üçüncü(15); *üçüncüsünde* (toplam: 715), ö. çayır birinci(500), r. ağnam ikinci(130), ö. küvare üçüncü (35+20), yaylak dördüncü(30); *dördüncüsünde* (toplam: 3.019), r. çift, ekinlü ve bennak birinci(2.649), b. heva ve r. arusane ikinci(180), zemin üçüncü(100), deştbanı dördüncü(70), diğerleri beşinci(20), asiya b ise altıncı(bab:3, harab) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 1/c, 2/c, 3/c, 4/c).

Özel yüzdeler ve küme tahlilleri, genel olarak, bu gruptaki karyelerde, nisbeten, meyve ve sebze üretiminin -bütün kümeler içerisinde oranı en düşük olduğundan- azlığına hayvancılığın ise oldukça yaygınlığına işaret etmektedir.

TABLO: 1/c

Sosyal Kurumlar ve Hububata İlişkin Nakdi Vergi Gelirleri (1575'te)				
<i>Sosyal Kurumlar</i>	<i>Hububata İlişkin Nakdi Vergi Gelirleri</i>			
<i>Diğerleri</i>	<i>Hınta</i>	<i>Şair</i>	<i>Mahlut</i>	<i>Yekun</i>
1- Mescid	2.100	800	600	3.500
2- Mülk	1.500	1.000	62	2.562
3- Belirsizler	2.100+300a	960	360	3.720
Yekûn	6.000	2.760	1.022	9.782

a: çiftlik-i hassa, hınta, müdd:5; 300.

TABLO: 2/c

Sosyal Kurumlar ile Meyve ve Sebzelere İlişkin Vergi Gelirleri (1575'te)						
<i>Sosyal Kurumlar</i>	<i>Meyve ve Sebzelere İlişkin Vergi Gelirleri</i>					
<i>Diğerleri</i>	<i>Ö. Eşcâr-ı Badem ve Emrud</i>	<i>Ö. Emrûd</i>	<i>Ö. Bağ ve Bahçe</i>	<i>Ö. Bostan</i>	<i>Ö. Piyaz</i>	<i>Yekun</i>
1- Mescid			35	80		115
2- Mülk			80	40		120
3- Belirsizler	15		26	85		126
Yekûn	15		141	205		361

TABLO: 3/c

Sosyal Kurumlar Hayvancılık ve Arıcılığa İlişkin Vergi Gelirleri (1575'te)							
Sosyal Kurumlar		Hayvancılık ve Arıcılığa İlişkin Vergi Gelirleri					
Diğerleri	R. Ağnâm	Yaylak	Ö. Çayır	Hassa Çayır	R. Otlak	Ö. Küvare	Yekûn
1- Mescid	450					55	505
2- Mülk	310					20	330
3- Belirsizler	130	30	500			35+20!	715
Yekûn	890	30	500			130	1.550

TABLO: 4/c

Sosyal Kurumlar ve Çeşitli Vergi Gelirleri (1575'te)									
Sosyal Kurumlar		Çeşitli Vergi Gelirleri							
Diğerleri	Ö. Ketan	R. As yab	R. Çift, Ekin lü ve Ben nak	Ze min	Hassa Çift lik	B.Heva ve R. Arusane ve Gayrihu	Deşt bani	Di ğer leri	Yekûn
1- Mescid/ Fatma Hatun Mescidi			360	340		128	30		858
2- Mülk/Kasım Paşa Mülkü			852	240		252a	50	20b	1.394+20
3-Belirsizler		Bab:3! harab	2.649	100	c	180	70	20d	2.999+20
Yekûn			3.861	680		560	150	40	5.251+40

a: Bad-ı heva ve resm-i arusane ve cürm-i cinayet ve yave ve kaçgun ve abd-ı abık ve kenizek.
b: Yonca c: Tablo:1/c'de hınta sütününa bakınız. d: Yonca

TABLO: 5

Sosyal Kurumlar ve Köy x Gelirlerinin Paylaşımı (1575'te)					
Sosyal Kurumlar	Köy x		Gelirleri		
Sosyal Kurumlar	Köy S.	Diğerleri	Hasıl	Özel %oy	Genel %oz
1- İ a) Bayezid İmaret-i Bursa'da	19		45.507+760 (Toplu hasıl)	87.82	
1- İ b) İbrahim Paşa Oğlu Mahmud İmaret-i İznik'te	1+2		3.278+3.135 (Toplu hasıl)	12.17	
1- İ Yekûn	22		48.785+3.895 (Toplu hasıl)	99.99	55.82
2- Z a) Ahi İdris Zaviyesi	2+1(m)	1 çiftlik yer 1 değirmen	6.987(a)kalem toplamı 5.684. fark otlak vs.	41.81	
2- Z b) Beştaş Zaviyesi	1		4.321	25.85	
2- Z c) Fitillü(!) Ali Zaviyesi	1		2.234	13.36	
2- Z d) Ferraş Murad Zaviyesi Bilecik'te	1	1 çiftlik yer	1.918+250	12.97	
2- Z e) Takiyeddin Paşa Zaviyesi	1		1.000(Kalemsiz toplu hasıl)	5.98	
2- Z Yekûn	6+1(m)	2 çiftlik yer ve bir değirmen	16.710	99.97	17.70
3- Mescid/Fatıma Hatun Mescidi Edirne'de	1		4.978		5.27
4- Mülk/Kasım Paşa Mülkü	3(m)b		4.426+8.000 (gılâ mân hasıl e)		13.16
5- Belirsizler	3		7.580		8.03
YEKÛN	33+3 (m)b		94.374 (bütün hasıllar)		99.98

x) Bu meyanda, -yazı konusu köy geliri olan kurumlara ilişkin olduğundan- ilgili köylere ait olanların haricinde diğer bazı hasıllar da yazılmıştır. Bundan dolayı bunlara -bu açıdan- köysel gelirler demek de mümkündür.

y) İlgili kurum içindeki yüzde. z) Bütün içindeki yüzde.

S.: Sayısı.

İ- İ: İmaret.

2- Z: Zaviye.

m: Muhtemel.

Bu çizelgede, özelliği gereği biri dışında, diğer bütün karyelere mahsus rakkamlar tarafımdan toplanmıştır.

a) Biraz önce de belirtildiği üzere, yekuna hasılı müstakil olarak belirlenmeyen kalemler (ma'a resm-i otlak ve yaylak) dahil olduğundan bir karyenin aslı divani rakkamı esas alınmıştır.

b) Tek karye gibi yazılmış.

c) " 'an- zımmiyân-ı mezbûrân, hınta ve şair ve gayrihu".

Pazarlar ve Pazarlık Ürünler:

Pazarlar; bir an için ekonomik boyutları bir yana, -hem de yazı konusu çekirdek yörede-, özelde, Osman Gazi'nin hak ve adalet anlayışının; genelde, Osmanlı dünya görüşünün sergilendiği ve bu bağlamda gayr-ı müslimlerin gönüllerinin fethedildiği yerler.

Bu cümleden olarak: "Osman Gazi, Eskişehir'de Ilıca yöresinde Pazar turgurub etrafın kafirleri hafta pazarına gelüb maslahatların görüb giderlerdi. Gah gah Germiyan halkından dahi kimesneler gelürdi. İttifak bir gün Bilecük'den pazara kafirler gelüb yükle bardak getürmüşlerdi. Ve hem Germiyanlu dahi gelmişdi. Ve bu Germiyanlu'nun birisi bunların bir bardağın alub hakkın vermeyüb, ol kafir dahi gelüb Osman'a şikayet itdi. Osman Gazi ol Germiyan Türkini getürdüb, muhkem let idüb kafirlerün hakkını alıvirdi. Ve dahi yasak idüb çağırtıdı kim kimesne Bilecük keferesine zulm itmiye. Şol kadar adl gösterdi ki hatta Bilecük keferesinin avretleri dahi pazara gelüb pazarlığın kendüler idüb giderlerdi. Osman Gazi'ye itimad-ı küllî itmeğin emn ü aman içinde olmuşlardı."⁵⁸

Yine; malum çekirdek yöre , eski Osmanlı yazarlarının yazdıklarından, kritiksiz olarak çıkarıldığı kadarıyla, Osman Gazi'nin "pazar vergisini" ilk öğrendiği yer.

Açıkcası: "Germiyan vilayetünden bir kişi Osman Gazi'ye gelüb eyitdi: "bu bazarun bacını bana satun". Osman Gazi eyitdi: "bac ne olur?". Eyitdi: "bazara her kim yük getürse, andan akça alayın". Osman Gazi cyitdi: "birc kişi, bu pazara gelenlerde alımın mı var ki bunlardan akça alursun". Ol kişi cyitdi: bu adctdür. Her vilayetde vardur ki padişah için her yükden akça alurlar". Osman eyitdi: bu tanrı buyruğı ve paygamber kavli midür, yoksa bunı her ilün padişahı kendü mi ihdas ider?" didi. Ol kişi eyitdi: "evvelden türe-i sultanidür". Osman Gazi gazaba gelüb cyitdü: "yöri, ayruk bu arada turma ki sana ziyanum tokınur. Bir kişi ki, malını kendü eliyle kesb itmiş ola, bana ne borcu var ki rây-gân akça vire". Bu sözi Osman Gazi'den halâyık işidecek eyitdiler. "Ey Han size dahi gerekmezse, bu bazarı bekleyenlere adctdür kim bir nesnecük virürler, tâ ki bunların emekleri zâyî olmya". Eyitdü: "çünkü öyle dirsiz, her kişi ki bir yüki sata, iki akça virsün. Eğer satmya, hiç nesne virmesün."⁵⁹

58. M. Neşri, a.g.k., s.: 89. Ayrıca bkz.: Aşıkpaşazade, a.g.k., s.: 22.

59. M. Neşri, a.g.k., s.: 111. Ancak, burada, -zayıf bir ihtimal olmakla birlikte-, İslam tarihinde pazarlarla ilgili bazı özel uygulamalara matuf inceliklerin olabileceği de düşünülmelidir. Ayrıca bkz.: Aşıkpaşazade, a.g.k., s.: 28. Karacahisar pazarı için yine bkz.: M. Neşri, a.g.k., s.: 123.

Yer yer mütenakız olan bu bilgilerin doğruluğu ya da yanlışlığı bir tarafa, en başta da ifade edildiği üzere, Osmanlıların tecelli bölgesi olması hasebiyle, bu yörenin, onların ilk pazar faaliyetlerine sahne olmuş olması gayet tabiidir.

Öte taraftan; tahmin de edileceği gibi, Osmanlı Devleti'nde pazara götürülen ürünlerin gelir sahipleri (has mutasarrıfları, sancak beyleri, timarlı sipahiler, vakıf ve mülk sahipleri) ve doğrudan üreticiler olmak üzere başlıca iki mahreci vardı.

Gelir sahipleri, tahıl, baklagiller ve pamuk gibi bazı ürünlerin öşrünü aynı olarak almaktaydılar. Toplanan ürünlerin nisbetlerinin, zamanın şartlarına ve sahiplerinin statü/pozisyonlarına göre değişmekle birlikte çoğu kez tüketim fazlası olduğu muhakkaktır.

Reâya ise, çift(lik), bennak(lık), mücerred(lik), değirmen, koyun, kovan vs.'ye müteallik vergileri nakden ödemekte ve bazı ihtiyaçlarını hariçten karşılamaktaydı.

Hasılı, her iki zümrenin de ellerindeki ürünün bir kısmını nakde çevirmeleri gerekiyordu. İşte, bu faaliyet gerek şehirlerde ve gerekse kırlarda kurulan pazarlarda gerçekleştirilmekteydi.

Satılık ürünlerin en mühim ve müdavim alıcıları muhtemelen civardaki kasaba ve köylerden gelen tacirlerdi. Vergileri "bac-ı bazar" olarak adlandırılan pazarlar, istihraç edileceği cihetle ticarî ve sosyal hayatın canlanması ve gelişmesinde oldukça müessirdi⁶⁰.

Bu bağlamda, pazarların, -aksinin pek çok görüşe ve yoruma öncül olabilecek nitelikte olduğu vurgulanırsa- Osmanlı köylerinin bütünüyle kendi kendine yeter içine kapanık birimler olmadığı gerçeğine delalet ettiği aşikardır.

Şu safhada, yazı konusu sosyal kurumlara mahsus ürünlerin ne kadarının pazarlandığı konusuna geçilebilir. Bunun için, tahmin de edileceği gibi, kurumların yapısal ve işlevsel özellikleri ile yerlerinin bilinmesi icab eder.

İmarat, zaviye, mescid vs kurumların yapılanma/örgütlenmeleri ve onların aynı-nakdî gelir kaynakları ve bunların ihtiyaçlara dayanan tüketim alanları ile ilgili (şu anda çok spekülâtif olacak olan) yorumlar bir tarafa; mekan olarak, bu kurumlar ile gelir kaynaklarının birbirlerine yakınlığı ya da uzaklığının, iki iktisadî faaliyeti veya olguyu gündeme getireceği ve bunları etkileyeceği bellidir: pazarlamacılık ve taşımacılık...

60. Bkz.: A. Güneş, a.g.t., s.: 172.

Bu cümleden olarak, gelir kaynaklarının hemen hemen tamamını temsil eden kurumların -çok yakın ya da uzak olup olmamaları bir tarafa- nahiyede dışında (Bursa, İznik ve Edirne'de) bulunmaları düşünülmeye değerdir.

Başka bir deyişle, kurum-gelir mesafesi veya ilişkisi açısından, bölgesel nitelikteki çok sayıdaki zaviyenin⁶¹ tersine, iki imaret ile bir mescid, sancaklararası/bölgelerarası bir nitelik ve konum taşımaktaydı. Malum anlamsal çerçevede, (kaza-i/nahiye-i)Eskişehir ile Karacaşehir'deki gelirler -esasen hemen tamamı ilkinin ait olmak kaydıyla- üç mühim merkeze aktarılmaktaydı. Bilindiği üzere, bunlardan birincisi; Bayezid İmaretinin yer aldığı, Osmanlılar ile mütemayiz denilebilecek olan Bursa, ikincisi; Mahmud İmaretinin bulunduğu, Çandarlılar ile mütebariz denilebilecek olan, İznik ve üçüncüsü ise; uzaklığı sebebiyle vurgulanması gereken, Edirne'dir.

Açıkgası, kısa mesafeli taşımacılık bir tarafa, en azından uzak yerlere gidecek gelirlerin veya ürünlerin, özellikle de meyve ve sebze gibi dayanıksız olanların, aynı olarak nakli zor olacağından, bunların pazarlanıyor, daha doğrusu pazarlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu meyanda özellikle Bursa'da olan Bayezid İmaretinin ürünlerinin -miktar ve yüzde olarak- çokluğu ve Edirne'deki mescidin uzaklığı, hassaten belirtilmelidir.

Nitekim, KK.541 ile hemen hemen aynı tarihlerde düzenlenmiş olan KK.145'teki kayıtlar da -çevredeki diğer birimlerdekiler bir kenara- daha önce de atıfta bulunduğu vechile, eski bir pazar geleneğine sahip olan, Eskişehir ile Karacaşehir'de kurulan pazarlarda alım- satım faaliyetlerinin canlılığına işaret etmektedir. Bu cümleden olarak, her ikisi de "Nahiye-i Karacaşehir" cüzünde olmak üzere, Eskişehir nefsindeki, "Bac-ı bazar-ı Eskişehir ve resm-i keyl"e ilişkin 5.220⁶² ve Karacaşehir nefsindeki "Bac-ı bazar ve resm-i keyl"e özel 3.300⁶³ ile "Bac-ı bazar-ı ketan"a ait 500⁶⁴ rakkamları vurgulanmaya değerdir⁶⁵.

61. Bu meyanda, -sancak içerisinde olduğundan-, yine bölgesel olarak kabul edilmekle birlikte, "Ferraş Murad Zaviyesi"nin Bilecik'te olduğu hatırlanmalıdır.

62. v.: 7/b.

63. v.:48/b, 49/a.

64. v.:49/b, 50/a.

65. Burada TT.438'deki bazar bacları; her ikisinde de farklı kalemlemlerle, -sadece ilkinin mahsusen farklı idarî birim adlarıyla-, birlikte toplu olarak verildikleri belirtilerek, yazılacak olursa: "Bac-ı bazar-ı Eskişehir ve ..., fi-sene: 13.685" (s.: 224), "Bac-ı bazar-ı Karacaşehir ve ... ve resm-i keyl ..., 6901" (s.: 226). Bunlardan ilkinin toplu hasılı(yekunu) KK.145'te 20.000 çıkmıştır ki, merhum artış, -bu tür vergi kalemleri duraganlıkları ile mütebariz olduğundan-, dikkat çekicidir(v.: 7/b).

Ancak, bu pazarlarda, sadece yazı konusu kurumlara müteallik değil, aynı zamanda -en azından, Karacaşehir nahiyesinde oldukça geniş bir ürün/üretim hinterlandının varlığı düşünüldüğünde- sipahi ve reayaya mahsus ürünlerin satılıyor olması da hesaba katılmalıdır.⁶⁶

Sonuç:

Oluşturulan/Çatılan anlamsal çerçevede, mevkuf karyelerden (*esasen M.1575 tarihli, KK.541'e müsteniden, toplam: 33+3(m)b*); - hem bunların çoğunu oluşturmak ve tabiatıyla bu bağlamda yapısal ve işlevsel özelliklerini ima etmek, hem de, gelir kaynaklığı açısından- süreç içerisindeki süreklilikleri ile öne çıkan, 22 karye imaretlere mahsustur. (Bkz.: Tablo:5). Bunlar, bu sayıdan da anlaşılacağı vechile, gelir miktarı ve yüzdesi olarak, bazı yerlerde olduğu gibi, -burada da- birinci sıradadır (48.785+3.895,% 55.82). (Bkz.: Tablo: 5).

Incelememizden de anlaşılacağı üzere, adı geçen gelir kaynaklarından en büyük pay, doğrudan veya dolaylı olarak imar-iskan ve şehirleşme faaliyetlerinin yürütülmesince, eğitim-öğretime katkı sağlamaya yönelik olarak ve bu doğrultuda paradigmanın devamını tahdifen, sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetlerinin verilmesine ayrılmaktadır.

Bire bir örtüşüp örtüşmedikleri bir tarafa; hem TT.438 de hem de KK.541'de 19 karye merhum Bayezid'in Bursa'daki imaretine mahsustur. Bundan da anlaşılacağı üzere, imaret gelirlerinin hemen tamamı Bayezid İmareti'ne aittir (%87.82). (Bkz.: Tablo: 5). Bu yüzde, şüphesiz ki, hem imaret sahipliğinde Osmanoğulları'nın önderliğini, hem de gelir paylaşımında en büyük payın sancak dışına (yani Bursa'ya) aktarıldığını göstermektedir.

3(1+2) karye ise İbrahim Paşa oğlu Mahmud'un İznik'teki imaretine mahsustur. Daha önceki imaret(Bayezid İmareti) hakkında yazılanlardan da çıkarılacağı gibi, iki imaret gelirlerinin çok azı (%12.17) buna aittir. Makalemizce konu olan yörede, daha doğrusu Osmanoğullarının beşiği sayılan Sultanönü'nde, Çandarlıların varlığını/izini göstermesi diğer dikkat çekici bir noktadır.

66. Bkz.: KK.145, v.: 4/b-79/a.

Öte yandan, bölgenin özellik vekonumuna işaret eden (nahiyec-i) Eskişehir ile Karacaşehir hattında çok sayıda zaviye bulunmaktaydı. Bu durum da, Osmanlı Devleti'nin çekirdeği olan bu yörede zaviye ve zaviye şeyhlerinin hakim ve seçkin kurum ve zümreleri oluşturduklarına bir kez daha delalet etmektedir. Nitekim, anlamsal çerçevede, bu yazıda işlenen zaviyelerin gelir kaynakları, 6+1(m) karye, iki çiftlik yer ve bir değirmendir. Bunlar, gelir miktarı ve yüzdesi olarak ikinci sıradadır. Zaviyelerin sıralamada ikinci olması, geleneğin birlik ilkesine çarpıcı bir örnek olarak da algılanabilir. Zira zaviyelere ayrılan gelirlerin, irşattan iskana, tebliğ ve ihtidadan ticarete, hatta genel anlamda rehberliğe kadar oldukça geniş bir yelpazede, fevkalade girift bir faaliyet ağına veya alanına tahsis olunduğuna işaret etmektedir. Ahi İdris Zaviyesi örneğinde gösterildiği gibi, ahilerin bölgede nüfuz sahibi oldukları da bilinen bir gerçektir.

Ayrıca, mevkuf karyelerden, 1'i Fatma Hatun'un Edirne'deki mescidine ; 3(m)b'ü Kasım Paşa mülküne; 3'ü de belirsizlere (bu başlık altında yer verilmekle birlikte, -özellikle TT. 438'deki kayıttan anlaşıldığı kadarıyla- vakf-ı evlad'a) mahsustur. Gelir miktar ve yüzdesi olarak, bunlardan ilki, son (4.978, %5.27); ikincisi, üçüncü (4.426+8.000, %13.16); diğeri ise, dördüncü (7.580, %8.03) sıradadır. (Hepsi için bkz.: Tablo: 5).

Biraz önce yazılanlardan da anlaşılacağı üzere, gelir kaynaklarının hemen hemen tamamını temsil eden bölümü namlarına tutulan kurumlar -çok yakın ya da uzak olup olmamaları bir tarafa- sancak dışında (Bursa, İznik ve Edirne'de) bulunmaktaydı. Bu cümleden de olarak, kısa mesafeli taşımacılık bir tarafa, en azından uzak yerlere gidecek gelirlerin/ürünlerin özellikle de meyve ve sebze gibi dayanıksız olanların, aynı olarak nakli zor olacağından, bunların pazarlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, KK.145teki kayıtlar da eski bir pazar geleneğine sahip olan, Eskişehir ile Karacaşehir'de kurulan pazarlarda alım satım faaliyetlerinin canlılığına işaret etmektedir..
